

РЕЦЕНЗИЈЕ И ПРИКАЗИ

Научни скуп *Српска Православна Црква – изазови и искушења кроз историју*

У Бачкој Паланци одржан је 22. и 23. октобра 2022. године научни скуп *Српска Православна Црква – изазови и искушења кроз историју*, са благословом Његовог преосвештенства епископа новосадског и бачког, сомборског и сегединског проф. др Иринеја Буловића. Овим скупом, као трећим, наставља се низ научних окупљања, која су у претходна два наврата заокружена објављивањем зборника радова (први је одштампан 2018. године, под насловом *Епархија бачка кроз векове*, а други, под називом *Епархија бачка у осмовековној историји Српске Православне Цркве*, 2021. године). Организатори су били Црквена општина Бачке Паланке православне Епархије бачке, Центар за историјска истраживања при Одсеку за историју Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду и Институт за савремену историју из Београда. Програмски и организациони одбор сачињавали су: владика проф. др Иринеј Буловић, проф. др Светозар Бошков, др Бојан Димитријевић, проф. др Борис Стојковски, проф. др Ђура Харди, протојереј Стевица Илић, др Немања Девић,

др Предраг М. Вајагић, протојереј Предраг Милутин, протонамесник Новица Ракић, протонамесник Зоран Регодић и свештеник Радован Маљковић.

Скуп је у име владике Иринеја Буловића отворио протојереј Стевица Илић, потом се присутнима обратио изасланик Управе за сарадњу са црквама и верским заједницама Републике Србије, а пригодним речима учеснике и госте поздравила је Драгана Милошевић, покрајински секретар за културу, јавно информисање и односе са верским заједницама. Заменик председника општине Бачка Паланка Мита Лачански такође се обратио уводним словом, а основне назнаке о раду скупа пружио је проф. др Борис Стојковски као управник Центра за историјска истраживања. Декан Педагошког факултета у Сомбору проф. др Саша Марковић у уводном обраћању подсетио је на чињеницу да је читава историја српског образовања незамислива без улоге Српске Православне Цркве, а напослетку је и др Немања Девић, научни сарадник Института за савремену историју, присутнима пожеleo благословен академски рад.

Прво пленарно предавање одржао је декан Православног богословског факултета Универзитета у Београду

протојереј-ставрофор проф. др Зоран Ранковић, на тему „Историјски ход богослужбеног језика Српске Православне Цркве“. Он је истакао тезу да црквено-словенски језик не би требало убрајати у класичне, односно мртве језике, с обзиром на његову непрекинуту употребу и надограђивање (у вишевековном православном богослужењу). Подсетио је да нема језика без књижевности. Духовну димензију своје тезе поткрепио је упућивањем на хришћански идеал који указује да би требало „зграбити љубав Христову и преносити је другоме“.

Током рада научног скупа представљен је велики број разнородних тема, из различитих периода опште и црквене историје, а књига сажетака садржи укупно 46 резимеа. Ово указује на интердисциплинарно сагледавање улоге Српске Православне Цркве и њеног истрајавања кроз осмовековну историју. Излагања учесника била су подељена у две секције, које су паралелно одржаване. Сажетке својих истраживања посвећених назначеној теми скупа приложили су у писаној форми следећи учесници, од којих је већина успела да их усмено изложи током трајања научног скупа, док су поједини оправдано изостали.

Свештеник Саша Антонијевић представио је тему „Српска Православна Црква и покушаји сазивања васељенског сабора у периоду између два светска рата“, указавши на конкретне проблеме са којима се СПЦ суочавала, посебно имајући у виду тадашње очување канонског поретка. Медиевиста Борис Бабић изложио је рад „Перцепција Првог и Другог васељенског сабора у старим српским летописима“, истакавши какве су представе садржавали стари српски летописи, који су доносили различите податке, понекад и упитне.

Снежана Божанић и Ана Елаковић Ненадовић представиле су реферат под насловом „Аренге манастирских повеља деспота Стефана Лазаревића“ показујући значај уводног дела повеље за проучавање владарске идеологије поморног српског деспота. Драгиша Бојовић је у раду „Допринос србистике очувању српског црквеног и богословског наслеђа“ истакао значај Ђуре Даничића, Стојана Новаковића, Светислава Вуловића, Павла Поповића и других који су изучавањем српске филологије и србистике допринели афирмацији црквеног и богословског наслеђа српске књижевности. Светозар Бошков реферисао је на тему „Религија у књизи *Крајња всемирна историја* Георгија Магарашевића“, представљајући важност проучавања, с једне стране, културне историје, а с друге стране, техничких проналазака у развоју човечанства овог професора новосадске гимназије. Бошко М. Бранковић изложио је рад „Свештеници Никодим и Душан Новаковић – свједоци времена“, упознајући заинтересоване са свештеничким служењем оца и сина током окупационе аустроугарске власти у Босни и Херцеговини. Предраг М. Вајагић и Давид Новаков анализирали су живот Српске Православне Цркве у периоду краљевине у раду „Српска Православна Црква у југословенској Краљевини – изазови и искушења“, указавши на промену односа југословенских власти према СПЦ после проглашења Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Јелена Вукчевић бави се историјским локалитетом атара села Богдање (општина Трстеник) у раду „Црква Ђуровача – оснивање, разарање и обнова“. Немања Девић објаснио је почасно додељивање звања 'манастирски војвода' појединим припадницима албанске националности у раду

„Манастирске војводе Високих Дечана и њихова судбина у периоду 1945–1999. године“. Војислав Живковић разматра најстарије помињање Улцињске и Барске дијецезе у реферату „Проблем датације настанка дијецеза, суфрагана Драчке митрополије, у XX веку: примери Бара и Улциња“. Ивица Живковић проговара на тему „Есхатолошка димензија Косовског завета“, указујући да је есхатолошки елемент значајан за његову богословску концептуализацију. Он практичну важност изречене тезе сагледава у контексту хришћанског подвижничког става, у коме се порив борбености усмерава са спољашњег непријатеља ка унутрашњем, чиме се наглашава духовни идентитет субјекта заветовања, и конкретне личности и целокупног народа. Свештеник Игор Игњатов протумачио је слушаоцима тему „Достојевски и српско питање“ сагледану кроз дело Достојевског *Пишчев дневник*, из кога се сагледавају концентрични кругови обрасца Русија–Словени–Европа, док су његова размишљања о српском питању део сложене концепције, чији је заједнички именитељ геополитичке теорије овог аутора управо идеја хришћанског служења у љубави. Мирослав Илић размотрио је тему „Патријарх Прокопије Ивачковић у српској јавности“, подсетивши на преломне тренутке с краја XIX века и скромне капацитете српске политичке елите у Угарској, која није успевала да сагледа сложену спољнополитичку ситуацију у којој се налазио српски народ. Александар Кобиларов и Растислав Стојсављевић приказали су преглед црквене литературе о лекарима бесребреницима под насловом „Свети мученици и лекари Козма и Дамјан у перцепцији црквене историје“. Персида Лазаревић ди Ђакомо упутила је на поједина документа Државног архива из

Венеције у свом раду „Архивске узгреднице о Венедикту Краљевићу, православном епископу у Далмацији“. Саша Марковић изложио је рад „Јустин Поповић и криза европске цивилизације“, у коме подсећа да је овај истински боговидац указивао на противуречности и парадоксе модерне европске цивилизације, који су довели до страшног Другог светског рата. Марина Матић појаснила је везе Боке которске са православним заједницама широм Балкана и Русије у раду „Барокна уметност и православни идентитет у Боки которској у XVIII веку“. Никола Мијатов и Сандра С. Раденовић приближили су недовољно јасно сагледавање односа спорта и хришћанства, осветливши својом презентацијом тему „Спорт и православље: историјске тачке сусрета“. Ратомир Миликић анализирао је запостављену и ретко истражену проблематику – Српску Цркву у дијаспори, радом „Прилози за проучавање историје Српске Православне Цркве ван граница Краљевине Југославије током Другог светског рата“. Миљан Милкић изложио је реферат „Свакодневни живот на фронту. Војни свештеници Српске Цркве у Великом рату“. Боривоје Милошевић истакао је мање познату улогу српског архијереја у саопштењу „Дабробосански митрополит Евгеније Летица у Првом свјетском рату“. Данијела М. Милошевић представила је покушај државних органа да успоставе стручан и континуиран рад на очувању сакралних објеката у реферату „Очување средњевековне баштине. Деловање Комисије за одржавање и рестаурацију црквених и манастирских грађевина (1923–1930)“. Милан Мицић указао је на првобитни рад свештенства у специфичним условима колонизације, у реферату под насловом „Организација верског и црквеног живота у

колониистичким насељима на простору војвођанских области (1921–1941)“. Драгана Новаков је у реферату „Имена словенскога порекла у Поменику манастира Крушедола (XVI/XVII век) бр. 14731“ пажњу посветила историјској ономастици. Ненад Обрадовић изложио је своје закључке на тему „Православље код Срба у Угарској у XV и почетком XVI века“. Никола Ожеговић бави се историјатом Епархије бањалучке у реферату „Српска Православна Црква на подручју Бањалуке од земљотреса 1969. до грађанског рата 1991. године“. Павле Орбовић бави се темом „Збирка старих и ретких књига храма Ваведења Пресвете Богородице у Врбасу“. Дејан Пралица размотрио је савремену тему презентацијом „Слика Српске Православне Цркве у црногорским медијима“. Мирослав Радивојевић пажњу је усмерио на недавну агресију Северноатлантског пакта (НАТО) на Савезну Републику Југославију у раду „Српска Православна Црква и НАТО бомбардовање 1999. године“. Младен Радивојевић упутио је слушаоце у свој рад „Протопрезвитерат Азбуковица. Од Српске револуције до данас“. Бранко Радовановић изложио је реферат под насловом „Светосавље као концепт хришћанског јеванђелског универзализма“. Петар Ристановић анализирао је мало помињани положај српског народа и Српске Цркве у јужној Србији почетком девете деценије XX века у реферату „Апел за заштиту српског живља и његових светиња на Косову и Метохији 1982. године“. Раде Ристановић и Милутин Живковић истакли су однос према појединим клирицима СПЦ током окупације Југославије 1941–1944. радом „Свештенство Српске Православне Цркве на удару Одељења специјалне полиције Управе града Београда 1941–1944“. Марко

Ромић реферисао је на тему „Црква и њен правни положај у Законоправилу Светог Саве у контексту VI и VII Новеле цара Јустинијана I“. Небојша Стамболија указао је на чињеницу како је изгледала „Верска служба у Српској државној стражи“. Игор Стаменовић говорио је о прозелитизму у раду „Крајинска архиепископија и спровођење црквене уније у Зетском приморју у XV веку“. Бобан Стојковић пружио је осврт на изузетну личност и сведока мрачних и трагичних дана српског народа, подвижницу из XX века, радом „Игуманија Параскева Симеуновић – сведок страдања и васкрсења манастира Девича у XX веку“. Борис Стојковски представио је рад „Најстарији помени православних у Суботици и околини“, указавши на то да су османски дефтери значајан корпус извора за поменути тему, а за њима следе и манастирски поменици, примера ради поменици манастира Крушедола или Раче. Исидора Точанац Радовић и Нино Делић реферисали су на тему „Парохије Бачке епархије 1768–1896: квантитативно-квалитативне промене црквене мреже кроз призму статистике“, описавши ниво развијености бачких парохија током скоро 130 година. Јасмина С. Ћирић говорила је о савременим искушењима познате средњовековне светиње у саопштењу „Манастир Матеич: светско културно наслеђе у опасности“. Свештеник Борис Фајфрић реферисао је на тему „Повратак у православље и организација црквеног живота у Сантову“ представивши враћање православној вери преко хиљаду мештана Срба римокатолика, односно Шокаца из Сантова, 1899. године. Он је осветлио улогу проте Љубомира Купусаревића, као и заузимање патријарха српског Георгија Бранковића. Срђан Цветковић упутио је на страдалну историју СПЦ и њеног клира у раду

„Страдање свештеника под комунистичким режимом у Србији са посебним освртом на судбину проте Саве Банковића“, истакавши „ранохришћанску биографију страдалника за веру и слободу“, свештенослужитеља који је провео у југословенским затворима дуже од двадесет година. Ивица Чаировић анализирао је дипломатску мисију владике др Николаја Велимировића у реферату под насловом „Мој пут у Енглеску: Дневник из Енглеске проте Љубисава Д. Поповића као историјски извор – допринос у опису односа Србије и Велике Британије после Првог светског рата“. Урош Шешум изложио је своје закључке на тему „Свештенство топличког протопрезвитерата 1878–1886“, указавши на проширење канонске територије Епархије нишке ка југу после ратова 1878–1886. године и представивши специфичности у формирању парохијске мреже с обзиром на чињеницу да су миграциони процеси Срба у куршумлијском делу Топличког округа допринели да се у села која су напустили Арбанаси населе Срби из Османског царства, са Копаоника, из Метохије, са Косова и из Рашке области, што је утицало на другачије формирање духовног живота тамошњих Срба. Потписник ових редова представио је рад „Верски и богослужбени живот верника Српске Православне Цркве у концентрационим, официрским, матичним и радним логорима у Немачкој током Другог светског рата“, са посебним освртом на духовни живот српских официра у оснабричком официрском логору Oflag VI C и у матичном логору Stalag VII A у Мозбургу.

Са правом се може закључити да је научни скуп био изузетно добро осмишљен и организован. Допринос скупа посведочава чињеница о излагању разnorodних тема и саопштавању нових

података и закључака, почев од представљања српске црквене, културне и књижевне историје од Светог Саве до данашњег дана, излагања богословске мисије и теолошке српске мисли кроз векове, указивања на улогу Цркве у очувању идентитета и традиције, преко страдања свештенства у Првом и Другом светском рату, све до сведочанстава о бризи свештенослужитеља о логорашима, страдања Цркве после 1944, робијања и ликвидација свештеника у послератном периоду, закључно са местом и улогом Цркве током злочиначког и противправног бомбардовања 1999. године.

НЕМАЊА АНДРИЈАШЕВИЋ

Paul D. Murray, Gregory A. Ryan, Paul Lakeland (eds.), *Receptive Ecumenism as Transformative Ecclesial Learning. Walking the Way to a Church Re-formed* (Oxford: Oxford University Press, 2022) ISBN 9780192845108

Dedicated to Dr Rowan Williams, one of the most important contemporary Anglican theologians and a voice with a huge relevance in the ecumenical field, the book edited by Paul D. Murray, Gregory A. Ryan and Paul Lakeland entitled: *Receptive Ecumenism as Transformative Ecclesial Learning. Walking the Way to a Church Re-formed* comes to bring into attention complex reflections of the Anglican-Roman Catholic International Commissions numerous dialogues and to provide an overview of a complex work that comes, little by little, into fruition.

As Rowan Williams underlines in the forward of the demarche (p. VII–VIII), any Christian and any community exists “in and only in a condition of interdependence” (p. VII). This assumption represents

the element that creates the possibility for a receptive ecumenism, defined in a very special way by the same theologian, who underlines the fact that:

“Receptive Ecumenism gives such suspicious room to breathe. It is *operationally* agnostic, we might say, as the optimal form of a globally reconciled Christianity; there will be diverse theological hinterlands within the minds of those engaged in it, as there are in the richly stocked minds of the contributors to this book. But there is a focal issue on which no agnosticism is possible: Receptive Ecumenism takes it for granted that it is the same divine invitation in Jesus Christ that we are listening to, the inviting Word which creates and sustains the body. And part of a properly receptive practice is to *listen to the listening* of the Christian stranger and neighbour” (p. VII).

Segmented into four big parts and 37 chapters, the book comes not only to emphasize the topic, but also to investigate its deep meanings from different perspectives. Therefore, first section is dedicated to the way how it can be encountered in different traditions. Here Rowan Williams speaks about it in the Anglicanism (p. 3–11), Paul S. Fiddes brings into attention the Baptist perspective (p. 12–24), Tamara Grdzeldze the Eastern-Orthodox one (p. 25–36), Veli-Matti Karkkainen the Pentecostal one (p. 37–51), Donald Bolen the Catholic one (p. 52–61), David M. Chapman the way how the dialogue between Catholics and Methodists have found it as an useful tool (p. 63–73) Sarah Rowland Jownes speaks about its presence in the Global Christian Forum (p. 74–85), Risto Saarinen and Minna Hietamaki about its presence in Finish Lutheran studies (p. 86–97) and Donald W. Norwood about the reformed

Catholicity (p. 98–109). Later, the second section deals with the difficulties in its understanding. Aspects like the work of the aforementioned association (p. 111–123), women’s ministry (p. 141–155), the Eucharistic Theology (p. 167–180), the interchurch families and receptive ecumenism (p. 181–192) or the way how it can be used in the context of a deeper understanding of human sexuality and its challenges (p. 193–209) are therefore brought into debate there.

The third section of the book comes to speak about the international perspective related with the topic. The way how the receptive ecumenism contributes to a better understanding of the idea of local church (p. 211–224), the US Black and White Churches (p. 225–240) with their old obstacles and the New opportunities, the African perspective in the field (p. 241–252), or the one created by the Latin American context (p. 253–262) are taken into debate together with the Australian practices of it (p. 275–286) or the Sufi perspective on the topic (p. 300–319).

The book ends with a complex section entitled “learning to be receptive. Ecclesial learners”. Here Gregory A. Ryan speaks about the hermeneutical virtue of the receptive ecumenism (p. 321–333), Jeff Astley, asks what prevents the Christian Churches from learning (p. 361–371), Clake Watkins speaks about the living church and practical theology as a form of learning (p. 372–381) and Vicky Balabanski and Michael Trainor offer an interesting reflection on the idea of learning to be Church and *koinonia* (p. 393–403). Aspects like the spirit of ecclesial reform are also not neglected and case studies like the example of Chiara Lubich (p. 439–447) are also brought into debate.

Offering not only a synthesis or a dictionary that comes to deal with the multiple

faces and the nuances of the receptive ecumenism, the book entitled *Receptive Ecumenism as Transformative Ecclesial Learning. Walking the Way to a Church Re-formed* published by Oxford University Press in 2022 comes succeeds not only to offer a rich amount of information about atopic that is actual and necessary, but also to challenges at reflection and dialogue. For sure, the future of the ecumenism is related with its quality of listening in a receptive way the other and with the capacity of learning from one's experiences respecting in the same time his or her values and tradition. In such a situation, books like this one are for sure necessary and must be used as real handbooks for future demarches meant to offer solutions to the common problems.

IULIU-MARIUS MORARIU

Евагрије Схоластик, *Црквена историја*, превод са грчког протојереј Радомир В. Поповић, Београд, 2023, 152 стр.

О Евагрију Схоластику као црквеном писцу и историчару не зна се много. Сматра се да је био родом из малог места Епифанија, у античко време познатог места Хамаг у Сирији, на реци Оронто. Познато је да су се његови родитељи услед напада Персијанаца око 540. године преселили у Апамеју. Тачна година његовог рођења такође није позната. Узима се, отприлике, да је то било око 531–534. године, или између 528. и 536. године. Своје главно дело *Црквена историја* написао је крајем VI века, око 594. године.

Познато је да је завршио школу граматице око 540–542. године. Већи део живота провео је у Антиохији као адвокат. Забележио је у својој историји Цркве да је у Римском царству, посебно на

Истоку, владала болест куге, или заразна болест чума, чије последице је претрпела и његова породица и он лично. Евагрије је био ожењен и имао је више деце. Назив „Схоластик“ добио је по томе што је имао широко правно образовање које се много ценило у Римском царству. Као правно образован човек у току своје животне каријере заузимао је значајна места службовања у држави и државној управи. Био је правни саветник. Често је из Антиохије по различитим пословима путовао и боравио у Цариграду. Године 581. у време цара Тиберија I постао је квестор, а крајем 585. године постао је епарх или префект. Био је у добрим односима са Светим Григоријем I патријархом Антиохијским. Чак га је бранио на суду од оптужбе Астерија и Јована, који су били комити на Истоку. Сматра се да је био очевидац побуне у војсци на Истоку 588–589. године, када је пратио патријарха, који је настојао да помири сукобљене стране. Учествовао је у преговорима са Персијом и царом Хозројем II, који се склонио у Византију и тражио помоћ.

Евагрије Схоластик је био веома имућан човек и богат. У свом историјском приповедању говори о последицама различне болести које су погодиле и његову породицу: умире му супруга и деца. Помиње и честе земљотресе, од којих је страдало становништво на Истоку, особито градови. Општенародне несреће су, како он говори, биле добар повод за учвршћивање православне хришћанске вере код његових савременика. Он лично се у својим молитвама обраћао Светом Симеону Млађем (видети скраћено Житије Симеона Столпника Млађег у преводу на српски језик: Протојереј Радомир В. Поповић, *Огледи из историје Цркве*, Београд, 2022, 130–135; превод је учињен са старогрчког језика у издању:

Beatrice Caseau, *Marie Christine Fayant, Le renouveau du culte des stylites syriens aux X et XI siècles, La vie abregée de Symeone Stylite le Jeune*, Travaux et memoire 21/2, Paris, 2017, 701–734; опширно житије: архимандрит Др Јустин Поповић, *Житија Свѣтих за месец мај*, Београд, 1974, 561–582), његовом савременику, кога је често пута и посећивао и о коме говори као о великом хришћанском подвижнику и чудотворцу, код којег су многи налазили духовну утеху и помоћ. Чак је присуствовао његовом упокојењу 24. маја 592. године.

Датум смрти или упокојења Евагрија Схолостика такође није тачно познат. Сматра се да је умро око 602. године. У сваком случају, оно што је сигурно везано за крај његовог живота јесте да је умро после 594. године, јер његова *Црквена историја* описује догађаје до ове године. Он је познат као писац више дела, од којих је само сачувана и позната *Црквена историја*. Логично се поставља питање када је настало ово веома значајно његово дело. По свом обиму, односно временски период који оно обухвата, а то је 167 година – другим речима, од времена владавине цара Теодосија Млађег до цара Маврикија. Он своју *Црквену историју* почиње тамо где је стао Теодорит Кирски, односно 428. године (Блажени Теодорит Кирски, *Црквена историја*, превод са старогрчког протојереј Радомир Поповић, Београд, 2020). То је време почетка настанка Несторијеве јереси, а дело завршава дванаесте године владавине цара Маврикија (594. године).

По свом садржају Евагријева *Црквена историја* подељена је у шест књига, које обухватају следеће целине *П р в а к њ и г а* посвећена је владавини цара Теодосија 428–450. године. Своје излагање почиње описом Несторијевог долазка на епископску катедру у Цариграду,

његовим сукобом са Црквом и осудом на Трећем васељенском сабору у Ефесу 431. године. Не говори много о самој Несторијевој јереси. Такође укратко описује деловање јеретика Евтихија и Диоскора и рад тзв. „разбојничког сабора“ 449. године и „торжество монофизита“. Као образац побожности истиче цара Теодосија, а његова владавина је време процвата духовног живота и богословља. *Д р у г а к њ и г а* описује време владавине цара Маркијана, Лава I и Лава II, 450–474. године. У овом делу књиге даје опис рада Четвртог васељенског сабора у Халкидону 451. године. Православне канонско-правне и богословско-догматске одлуке овог сабора у наредном периоду ће бити, како то аутор добро примећује, главни камен спотицања у животу Цркве, посебно на Истоку. Пише како се чувала православна вера од јеретика Тимотеја Елура из Александрије, патријарха Протерија и Тимотеја Салофакиола. Цара Маркијана види као православног владара, а за цара Лава I каже да је учинио велике напоре да сачува јединство Цркве. Доноси његову Окружну посланицу из 468. године, која потврђује Халкидонски сабор. *Т р е ћ а к њ и г а* описује владину цара Зинова, Василиска и Анастасија, 474–518. године. Унутар Цркве сукоби су били и даље везани за очување православне вере. Спорови су вођени углавном на Истоку, у Александрији и Антиохији. У вези са јеретицима попут Тимотеја Елура, Петра Монга и Севира, аутор доноси целовити текст „Енотикона“ цара Зинова. Такође описује сукоб цара Зинова и Василиска 474–476. године, затим побуну Теодориха Скита, Маркијана и Ила против Зинова. О цару Анастасију (491–518) веома кратко пише. Према цару исказује одређено поштовање и, ако су у његово

време збачени Македоније II, патријарх у Цариграду, и Флавијан II, патријарх у Антиохији. Цар је ово учинио како би се у Цркви успоставио мир. У овом делу своје књиге аутор више говори о световној него о црквеној историји. К њ и г а ч е т в р т а описује епоху цара Јустина и Јустинијана, 518–565. године. Већи део ове књиге посвећен је ратовима који су вођени против Гота, Персијанаца и Вандала. Следује казивања историчара Прокопија, по коме је цар Јустинијан подржавао православне, а његова супруга, царица Теодора, држала је страну монофизита. Доноси основне податке о Петом васељенском сабору 553. године. Има веома критичан став према цару Јустинијану: цар је био склон средрољубљу, богаћењу. При самом крају живота цар је исповедао јерес афтаргодокета, а томе се успротивио Анастасије I патријарх у Антиохији. Такође говори укратко о изградњи храма Премудрости – Светој Софији у Цариграду, о заразној болести чуми, о подвижницима – Симеону Јуродивом и Томи из Апамеје. К њ и г а п е т а описује владавину цара Јустина Млађег и Тиберија 565–582. године. Описује посебно византијско-персијски рат 571–591. године. Доноси у целини текст Посланице цара Јустина II из 570. године, којом своје поданике позива на духовно јединство и слогу. Занимљиво је да при самом крају као своје претходнике у писању историје наводи Јевсевија Кесаријског, Теодорита Кирског, Ермија Созомена и Сократа Схоластика. К њ и г а ш е с т а описује владавину цара Маврикија 582–594. године. Овог цара описује похвалама као пример успешног владара. У овом делу своје историје мало говори о црквеним догађајима. Више даје опис ратова са Персијанцима. Посебно у том сукобу види улогу патријарха Григорија I из

Антиохије, који се залаже за мир. Патријарх се лично сусрео са Хозројем II, кога су протерали из Ктезифона. Своју историју Евагрије Схоластик завршава описом упокојења Преподобног Симеона Столпника Млађег и патријарха Григорија I.

Евагријево дело *Црквена историја* веома је значајно за историју, посебно, Источно-romeјског или Византијског царства у V и VI веку, а завршено је 594. године. Он детаљно прати и разматра унутрашњи црквени и духовни живот. Било је то време честих и оштрих богословских и догматских сукоба и неслагања која су потресала Цркву изнутра. За писање свог дела користи све изворе који су му били доступни. У том периоду су одржана три васељенска сабора: Трећи у Ефесу 431. године, Четврти у Халкидону 451. године и Пети у Цариграду 553. године. На овим саборима су разматрана суштинска догматска питања, посебно питање христологије, односно учење о томе шта јесте Господ Христос, оваплоћени Бог, Син Божји и Син човечији, Богочовек, и на који начин у Њему сапостоје две природе: Божанска и човечанска. Поред ових сабора, аутор помиње и бројне друге, мање црквене саборе, доноси оригинална документа, посланице, писма, полемику која је вођена у то време, чији је он савременик, документа која су добрим делом једино код њега сачувана у изворном облику. При писању је користио саборска акта – одлуке црквених сабора, житија светих, црквене историчаре који су му претходили: Јевсевије Кесаријски, Сократ Схоластик, Теодорит Кирски. Често се обраћа и делима неких неправославних аутора да би што боље читаоце упознао са јеретичким учењима. Тако користи *Црквену историју* Захарија Ритора, *Окружну посланицу* Василиска,

посланицу Петра Монга упућену Акакију Константиноградском, посланице Севера Антиохијског. Користи сва историјска дела познатог историчара Прокопија, који је у својим делима овековечио у богатом и разуђеном спектру епоху цара Јустинијана (527–565). Што је најважније, он доноси, или у одломцима, или у целини, изворна документа којима на најаутентичнији начин сведочи шта се, како, када и где дешавало, а везано је за суптилне догматске спорове. Он заступа православне ставове по свим спорним догматским питањима која су изношена против Несторија, монофизита и њихових присталица. Његово дело по свом садржају има, поред историјског, и апологетски карактер, јер брани православно хришћанско предање и веру. Од световних, нецрквених историчара користи Јована Малалу и Прокопија Кесаријског (од Прокопија на српском језику имамо његово дело *Тајна историја: Прокопије из Цезареје, Тајна историја*, превод Albin Vilhar, Beograd, 2004), који се више баве у својим делима световном, политичком историјом. Он лично као писац и као човек свог времена – више је у средишту његове пажње сам ток догматских спорова, посебно сабора у Халкидону – шта и како сабору претходи, затим процес усвајања или одбацивања важних саборских одлука. Главни јеретик за Евагрија је Несторије, као што је јеретик Арије у центру пажње Сократа Схоластика, Ермија Созомена и Теодорита Кирског. Смрт, и Арија и Несторија види као Божју казну јеретика. Симеона Столпника, који брани халкидонски символ, он упоређује са Исусом Навином, који брани Израелски народ у Старом Завету; обраћање у хришћанску веру персијског цара Хозроја Млађег он упоређује са многобожачким пророком Валаамом, који је

поверовао у једног Бога. Упркос великој, дугој и исцрпној полемици која је вођена, Евагрије види победу халкидонске вере, односно диофизита као врхунски догађај на историјском путу Цркве чију историју описује. Особито је велику улогу, по њему, одиграо цар Јустинијан, у чије време су јавно осуђени монофизити у личностима Севера и Антима.

Једна од лако запажених Евагријевих карактеристика, када описује истакнуте браниоце православне вере у његово време, јесте да их он не хвали много и не велича, попут рецимо Светог Јована Златоустог, Светог Василија Великог, Светог Атанасија Александријског. Он о њима, својим савременицима, говори као о обичним људима, који су скромни, подложни свим недостацима и слабостима. Нешто више говори о патријарху Анастасију из Антиохије и Григорију. Истиче неодлучност, рецимо, патријарха Петра Сукновала у Антиохији и Петра Монга у Александрији, који су по питању вере и ортодоксије били колебљиви, како би остали на својим катедрама. Епископи са простора Азије су подржавали царску посланицу Василиска, да би се, после његове смрти, због тога покајали.

Имајући у виду целокупан црквено-историјски опус Евагрија Схоластика, веома је значајно да његово дело *Црквену историју* први пут имамо у преводу на савремени српски језик. Превод је сачињен са предлогака најновијих критичких издања на старогрчком и француском језику, а консултован је и превод на савремени руски језик.

Изворни текст Evagre le Scholastique, *Histoire ecclesiastique*, tome I, L. Angliviel de la Beaumell, B. Grillet, G. Sabbah, Sources chretiennes 542, Paris, 2011.

Evagre le Scholastique, *Histoire ecclesiastique*, tome II, L. Angliviel de la Beaumelle, B. Grillet, G. Sabbah, Sources chretiennes 566, Paris, 2014.

Евагрии Схоластик, *Церковная история* в шести книгах, перевод с грчeskого, вступительная статья, комментарии и приложения И. В. Кривушин, Санкт Петербург, 2010.

РАДОМИР В. ПОПОВИЋ

Национални научни скуп
Спојодишњица васпостављења Српске патријаршије 1920–2020,
Православни богословски факултет
Универзитета у Београду,
15. децембар 2022. године

Са благословом Светог Архиепископског Синода, 15. децембра 2022. године, на Православном богословском факултету Универзитета у Београду одржан је научни скуп под називом *Спојодишњица васпостављења Српске патријаршије 1920–2020*, у част великог јубилеја који обележава Српска Православна Црква – 100 година од васпостављења Српске патријаршије. Реализован је тек 2022. године, јер је обележавање стварног јубилеја 2020. године онемогућила планетарна пандемија ковида 19. На скупу је учествовао двадесет један излагач са Православног богословског факултета Универзитета у Београду, Филолошког факултета Универзитета у Београду, Правног факултета Универзитета у Београду и из Института за савремену историју.

Скуп је започео служењем Свете архиепископске литургије, коју је у факултетском параклису посвећеном Светом апостолу и јеванђелисту Јовану Богослову служио Његово преосвештенство епископ марчански г. Сава, викар

патријарха српског. Његова светост патријарх српски проф. др г. Порфирије отворио је научни скуп у Великом амфитеатру Православног богословског факултета. Поздравне говоре упутили су ректор Универзитета у Београду проф. др Владан Ђокић и декан Православног богословског факултета проф. др Зоран Ранковић. Свечаном отварању скупа присуствовали су и: Њихова преосвештенства викарни епископ мохачки г. Дамаскин и викарни епископ марчански Г. Сава; декан Факултета безбедности Универзитета у Београду проф. др Владимир Н. Цветковић и председник Градске општине Палилула г. Мирослав Ивановић. Поред учесника симпозиона, на отварању скупа био је присутан и велики број професора и студената Православног богословског факултета.

У свом говору приликом отварања научног скупа, Његова светост патријарх Порфирије рекао је да јубилеј који нас изнова подстиче на промишљање величанствености дара да живимо у Цркви Христовој јесте стогодишњица обнове древне Пећке патријаршије, односно уједињења свих православних српских црквених области, у једну и јединствену Српску патријаршију. Патријарх је истакао да је, упркос различитим изазовима, Српска патријаршија била и остала темељ на коме се изграђивао идентитет православних Срба и захваљујући том идентитету не само да је сачуван православни српски народ, већ је то доприносило и доприноси опстанку наше просвете, културе и државотворности. Цариградска патријаршија је Томосом од 19. фебруара 1922. године потврдила уједињење православних српских црквених области канонски и оправдано, док је наша помесна Црква призната за стално и заувек као сестринска Црква свих аутокефалних Цркава.

Ректор Универзитета у Београду проф. др Владан Ђокић у свом говору је рекао да су се пре сто година Српска Црква и држава паралелно развијале. Столеће Православног богословског факултета није прошло без тешкоћа, имајући у виду избацивање факултета с Универзитета 1952. године, а истакао је улогу Српске Православне Цркве да га у том критичном периоду преузме, сачува и унапреди. Ректор је нагласио да је у току конкурс за нови циклус Патријаршијских стипендија за студенте факултета оснивача Универзитета у Београду; а недељу дана пре одржавања скупа у Ректорату, осам кандидата са Православног богословског факултета је примило своје докторске дипломе. На крају свог говора, ректор је истакао да се заједнички рад двеју темељних националних институција – Српске патријаршије и Универзитета – огледа у развоју теолошке науке као интегралног дела, као и подршци научницима и студентима у њиховом напретку.

После свечаног отварања следио је радни део научног скупа. Скуп је био подељен у три сесије; време за излагање реферата било је ограничено на 15 минута, а после сваке сесије било је предвиђено време за дискусију.

Пленарном сесијом председавали су проф. др Владимир Вукашиновић и доц. др Драган Каран.

На првој сесији реферат су изложили проф. др Зоран Ранковић и Маја Аћимовић, библиотекар на Православном богословском факултету – „Догађај васпостављања Патријаршије српске у грађанској периодици“; и проф. др Владислав Пузовић – „Васпостављање Српске патријаршије у српској црквеној историографији“.

Другој сесији председавали су проф. др Владислав Пузовић и доц. др Никола

Лукић. У оквиру ње су се аутори бавили феноменима у Српској Православној Цркви, као и односом Цркве и државе. Своје реферате на другој сесији представили су: проф. др Раде Кисић – „Српска Православна Црква и Светски савет Цркава“; проф. др Дражен Перић – „Православни теохуманизам као егзистенцијални императив антрополошке мисли Преподобног Оца Јустина Ђелиског“; проф. др Златко Матић – „Постбогословска утемељеност и актуелност неких ранијих предлога ревизије постова (систематско-богословски поглед)“; доц. др Ненад Божовић – „Канон Светог Писма Старог Завета у Српској Православној Цркви“; проф. др Ивица Чаировић и научни сарадник др Немања Девић (Институт за савремену историју) – „Допринос министра Павла Д. Маринковића на пољу црквених дела у Краљевини СХС (1920)“; проф. др Драган Ашковић „Међусобни утицаји и прожимање црквеног, хорског и богомољачког певања с почетка XX века“.

Трећој сесији, на којој је било представљено једанаест реферата, председавали су проф. др Златко Матић и проф. др Раде Кисић. На овој сесији аутори су се бавили уопштеним темама из историје Српске Цркве, као и припремама за васпостављање Српске патријаршије. Своје радове представили су: проф. др Предраг Петровић – „Есхатолошко-историјски аспекти догонадахнутости и истине“; доц. др Драган Каран – „Путеви, перспективе и изазови пастирског служења у Српској Православној Цркви“; доц. др Никола Лукић – „Празници српских светитеља у XX столећу“; Славиша Тубин, докторанд на Православном богословском факултету – „Утицај византијских царева на добијање црквене аутокефалије и Српска архиепископија“; асистент Немања

Костић – „Приручници и уџбеници пастирског богословља у библиотеци Српске православне епархије будимске у Сентандреји“; асистент Његош Стичкић – „Развојне етапе патрологије и њених приручника у богословској просвети Српске Православне Цркве од XIX века до данас“; асистент Миле Суботић – „Тридесетпетогодишњица Богословског факултета Светог Саве у Либертивилу“; проф. др Јелена Фемић Касапис – „Термин *κανών* (канон) – индикативне употребе“; доц. др Бранко Вранеш (Филолошки факултет Универзитета у Београду) – „Жича у савременом српском песништву“; проф. др Зоран Деврња – „О Томосу уједињења из 1922. године – канонска и еклисиолошка анализа текста“; проф. др Далибор Ђукић (Правни факултет Универзитета у Београду) – „Обнова Српске патријаршије кроз призмину томоса о статусу Српске Цркве из 1831. и 1879. године“.

Након краће дискусије, проф. др Златко Матић затворио је научни скуп. Зборник радова са овог скупа биће публикован у току 2023. године.

Милош Мишковић

УТЕМЕЉЕЊЕ ЈУСТИНОЛОШКИХ СТУДИЈА

Владимир Цветковић, *Јустин Појовић: синџеза традиције и иновације*, Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију, 2021, 492 стр.

Да ли је свака писана реч о светом и светима хагиографија и да ли се хагиографско и академско писање нужно не укршатју? Одговор на ова питања на најбољи начин дао нам је својом монографијом *Јустин Појовић: синџеза традиције и иновације* др Владимир Цветковић, виши научни сарадник

Института за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду. Ова монографија представља резултат више од деценије дугог ауторовог проучавања Јустинове мисли. Кроз шест целина, уоквирених „Прологом“ (11–17) и „Епилогом“ (449–452), В. Цветковића су у писању једнако водили како научна запитаност и доследност коју неминовно при проучавању буди, односно од истраживача захтева сложеност личности и дела Јустина Поповића, тако и свештена обзирност и потпуно поверење са којим се у Цркви приступа светим текстовима како би се од њих добило оно што је заиста потребно. У пресеку ова два често супротстављана приступа, а са додатком већ добропознате ауторове систематичности, настала је прва целовита студија о богословљу једног од највећих православних телога XX века.

Прва целина, насловљена „Живот и дело“ (19–40), доноси прегледну биографију Јустина Поповића из перспективе сагласја његових дела и речи. Стална коегзистентност не искључује сталну промену, те се Јустинова личност у поглављима ове целине хронолошки описује следећим епитетима који га у датим периодима најбоље описују: монах, бунтовник, догамтичар, мученик, исповедник.

У другој целини, „Јустин као еванђеоски богослов“ (41–78), аутор осветљава приступ Јустина Поповића Еванђељу и другим новозаветним списима као према Благој вести упућеној сваком човеку, која треба да га подстакне на делање кроз лични однос са Богом преко Христа. Стога, Еванђељем започиње процес обоготворења одређен Божијом иницијативом и човековом вољом која рађа подвиг. И богословље за Јустина Поповића, према аутору, има исто порекло

и динамику као и обоготворење, те и у случају да формално не припада домену библијске теологије, оно, да би било истинско, мора задржати органску везу са Светим Писмом. Инсистирање на овој вези укида схоластичку одвојеност Светог Писма од Светог Предања, који међусобно нису паралелни или контрадикторни, него комплементарни системи.

Наредна целина, „На трагу великог учитеља: Николај Велимировић“ (79–138), проблематизује Јустиново бављење идентитетом Цркве у односу на српски национални идентитет и идентитет Европе у међуратном периоду, које се не може на прави начин разумети „без увида у списе владике Николаја (Велимировића, С. К.) настале у том периоду“ (82). Нови историјски контекст настао остваривањем српског националног ослобођења и уједињења у оквиру заједничке државе са Хрватима и Словенцима, а потом и црквено обједињавање српског народа под јурисдикцијом Српске патријаршије, отворио је простор за преиспитивање улоге националног у Цркви, будући да она више не мора да буде једина институција која чува и развија национални идентитет. Ову критику национализма прати критика европске цивилизације тек изашле из једног Великог рата, а на путу ка другом. Кључно место Николајеве и Јустинове критике ондашњег све мање хришћанског идентитета Европе јесте хуманизам као еуфемизам за отуђење од Бога које води ка отуђењу људи, што је узрок њиховим све већим сукобима. Зато они, запажа аутор, и развијају концепт светосавља, односно светосавског национализма, који не „извири из просветитељске и секуларне традиције“ (119), већ се темељи на еванђелским начелима проживљеним у народном искуству

које почиње са Светим Савом. В. Цветковић нам кроз анализу Јустиновог дела *Светосавље као философија живота*, објављеног 1953. године, пружа увид у слојевитост светосавља као есенције хришћанског у српском националном бићу, оличене у идеалу светитељства.

Четврту целину, „Јустин као богослов синтезе“ (139–234), аутор посвећује синтетичношћу као главној одлици богословља Јустина Поповића, којом је он истовремено баштиник патристичког наслеђа и активни настављач нити свеоачке мисли, као и неко ко је свесно укључен у теолошке и интелектуалне токове свога времена, оличене у руској религиозној филозофији, и према њима има стваралачки однос. Ауторово минуциозно идентификовање и тумачење свих утицаја руске религијске ренесансе у Јустиновим списима, од оксфордског доктората о филозофији и религији Ф. М. Достојевског до тротомне *Домаишке*, открива Јустинову прожетост овом филозофијом, али и изузетну херменевтичку суптилност, којом је он сагледава, вреднујући је са становишта Светих отаца особито Макарија Египатског, Исака Сирина, Максима Исповедника и Григорија Паламе. На овај начин Јустин Поповић је у свом богословљу кроз кључне идеје попут личности, Богочовека и саборности понудио много нових промишљања потпуно у духу древног Предања, која сведоче о плодноности његове синтезе.

У петој целини, „Јустин као екуменски богослов“ (235–364), В. Цветковић у маниру најбољег историка хронолошки прецизно и примарним изворима документовано излаже развој Јустинових ставова према неправославним хришћанским црквама избегавајући свако поједностављивање на линији екумениста-антиекуменисти честа у данашњем

црквеном животу. Било критикујући римокатолицизам због догмата о папској непогрешивости и папског првенства у Цркви, било изражавајући благонаклоност према англиканизму, Јустин Поповић то чини са православних позиција, које, онако како их он излаже, сведоче о континуитету православне црквене (само)свести. Он једнако следи предањској линији православног учења и у критици оствареној у оквиру онога што можемо назвати унутарправославним дијалогом на примеру његових текстова о цариградском патријарху Мелетију IV Метаксакису и његових писама Светом архијерејском синоду СПЦ из 1971. и 1974. године. Основ Јустинове критике екуменизма, како је у овој целини изложено, јесте његово свођење на хуманизам, што значи да у његовом центру није Бог, него човек, и није истина, него лаж. Насупрот оваквом екуменизму кројеном по аршинима секуларизованог човека чију оштру критику Јустин даје у делу *Православна Црква и екуменизам* из 1974. године, у писмима свом духовном чеду Амфилохију Радовићу из 1964. и 1969. године и у *Зайисима о екуменизму* из 1972. године он даје главне црте богочовечанског екуменизма као иманентну Православној Цркви. Као те главне црте аутор издваја „логосност, саборност и отројичење“ (362). Оне обавезују Православну Цркву да сведочи Христову истину и у екуменском дијалогу, али никако не на њену штету зарад оставривања лажног јединства, која није на њој заснована, а која се у току тог дијалога може манифестовати у виду заједничких молитви са инославнима, што је за Јустина потпуно неприхватљиво.

Последња целина, под насловом „Рецепција Јустина Поповића у новој српској и иностраној академској

јавности“ (365–447), бави се у највећој мери домаћим и међународним академским пријемом дела Јустина Поповића које је оно доживело од његовог упокојења 1979. године до данас препознајући његове четири фазе примењиве у оба контекста. У почетној академској афирмацији и популаризацији у широј јавности главну улогу имају Јустинова духовна деца, тзв. „јустиновци“ (Амфилохије Радовић, Атанасије Јевтић, Артемије Радосављевић, Иринеј Буловић и др.), док се у најновијим критичким проучавањима код нас истичу Богдан Лубардић и Александар Ђаковац. Највише места приликом обраде иностране рецепције аутор с разлогом даје немачкој науци, прецизније Томасу Бремеру, Клаусу Бухенауу и Јулији Ани Лис, скрећући пажњу углавном на њихове странпутице у тумачењу Јустиновог антизападњаштва због очигледне идеолошке тенденциозности.

О Јустину Поповићу писало се и пре ове свеобухватне студије, а писаће се, са великом сигурношћу смо уверени, и након ње. Но, такође смо уверени да ово дело није прекретница, већ камен-темељац у сваком даљем истраживању везаном за Јустина Поповића, како смо и самим насловом нашег приказа нагостили. Филлигранским стилем, осећајем за равнотежу приликом структурирања целина, ерудицијом, којој никада не промиче шири политички, друштвени и културни контекст, испуњавањем највиших академских стандарда, често не тако карактеристичним за наше прилике, али свакако уобичајеним у оним европским срединама у којима се аутор усавршавао, предавао и истраживао, Владимир Цветковић успео је да одговори на питање са почетка и постави јасне методолошке принципе јустинолошких студија. Из последњег

поглавља јасно се уочава да предмет јустинолошких студија у будућности никако неће бити само оно што је у мање или више непосредној вези са личношћу Јустина Поповића, већ много више све оно везано за његово наслеђе. Аутор на једном месту констатује да Српска Црква пре и после Јустина није иста, о чију тачност се можемо уверити уколико проверимо где су данас ученици „јустиноваца“. Стога сматрамо да области

јустинолошких студија можемо придодати и испитивање односа Јустиновог са предјустиновским наслеђем, што је као научни проблем донекле и отворио Томас Бремер у вези са разликама о питању ангажовања лаика у Цркви према традицијама Карловачке митрополије и према Јустиновој еклисиологији, о чему В. Цветковић и пише у последњој целини.

СТРАХИЊА КОСТАДИНОВИЋ

Од 12. октобра 2018. године часопис Богословље индексиран је у бази Европског референтног индекса за друштвене науке (European Reference Index for the Humanities) – ERIH PLUS.

<https://dbh.nsd.uib.no/publiseringsskanaler/erihplus/periodical/info?id=494605>

Central and Eastern European Online Library

Часопис Богословље налази се у CEEOL бази часописа.

<https://www.ceeol.com/search/journal-detail?id=2482>

Лого ПБФ 100: Јован Павловић

Часопис је штампан у сарадњи са Патријаршијским управним одбором и уз помоћ Министарства правде – Управе за сарадњу с црквама и верским заједницама.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

271.222(497.11)

БОГОСЛОВЉЕ : часопис Православног богословског факултета Универзитета у Београду / главни и одговорни уредник Владимир Вукашиновић. - Год. 1, бр. 1 (1926)-год. 15, бр. 3/4 (1940) ; год. 1=16, бр. 1 (1957)- . - Београд : Православни богословски факултет, 1926-1940; 1957- (Врњци : Интерклима графика). - 24 cm

Полугодишње. - Друго издање на другом медијуму: Богословље (Online) = ISSN 2560-4945
ISSN 0006-5714 = Богословље
COBISS.SR-ID 5887490

